

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

№ 54, 2016

ББК 74.20я5
УДК 371 (06)
П 86

ISSN 2307-4922
Psiholo-pedagogični
problemi sil's'koї školi
Psihol.-pedagog. probl. sil's'koї šk

**Науковий збірник. Випуск LIV. Виходить 2 рази на рік.
Заснований у 2002 році. Засновник: Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 6291 від 04.07.2002 р.**

*Науковий збірник входить до нового Переліку фахових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(наказ МОН України від 12 травня 2015 р. № 528, додаток 10)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 11 від 24 травня 2016 р.)*

П 86 Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Безлюдний О. І. (гол. ред.) та інші]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. – Випуск 54. – 214 с.

ББК 74.20я5

Науковий збірник призначений для докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, усіх тих, хто цікавиться психолого-педагогічними проблемами сільської школи.

Редакційна колегія:

Безлюдний О.І. (головний редактор) – доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Комар О.А. (заступник головного редактора) – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі, завідувач лабораторії «Проблеми сільської початкової школи» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Бех І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Бендерець Н. – кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»;

Бібік Н. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії початкової освіти;

Бондар В. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту педагогіки заслужений працівник освіти України, Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова;

Вануленко М. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, головного наукового співробітника лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, завідувач кафедри педагогіки і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, заслужений діяч науки і техніки України мовознавець, учений, методист;

Дошга Т. – кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Кічук Н. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Ізмайльського державного гуманітарного університету;

Коберник О. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту природничо-математичної та технологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кочубей Т. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Куп. В. – доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, дійсний член НАПН України;

Лаврицька С. – кандидат педагогічних наук, заслужений учитель України, Балахівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів;

Низучова Л. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету дошкільної та педагогічної освіти Херсонського державного університету;

Приходько Ю. – доктор психологічних наук, професор Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова;

Савченко О. – доктор педагогічних наук, професор, віце-президент Національної академії педагогічних наук України, академік НАПН України, заслужений працівник освіти України;

Савітнік Р. – кандидат біологічних наук, доцент, Санкт-Петербурзький університет, директор Баттійського фонду природи Санкт-Петербурзького товариства природодослідження, Російська Федерація;

Стрипа І. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету педагогіки і психології Академії померської м. Слупськ, Польща;

Суроминська О. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, владимирівський секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;

Чирва І. – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заступник директора Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України;

Мандичук В. – кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Лариса Шаповал <i>Формування та розвиток понять в учнів 6-х класів у процесі роботи з текстом підручника як важлива складова засвоєння біологічних знань</i>	76
--	----

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

Олександр Семенов <i>Проблема формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у психолого-педагогічній теорії</i>	83
--	----

ВИХОВНА РОБОТА

Галина Котлярчук <i>Виховання в учнів основної школи дбайливого ставлення до природи в процесі вивчення української літератури</i>	92
--	----

Світлана Прищепя <i>Організація виховного процесу на засадах проектування виховної системи навчального закладу</i>	99
--	----

Юрій Ревук <i>Соціальна суть виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка</i>	105
--	-----

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Шта Бельюдна <i>Професійне становлення майбутніх учителів іноземних мов в системі ступенєвої освіти у 90-х рр. XX століття</i>	113
--	-----

Оксана Герасименко <i>Пішчотельські ради як орган державно-громадського управління навчальними закладами (XIX – початок XX століття)</i>	121
--	-----

Історія Гон <i>Особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці у 90-х роках XX – початку XXI століття</i>	128
---	-----

Італія Коблик <i>Виховання в учнів ціннісного ставлення до праці: аналіз стану дослідження</i>	137
--	-----

Людмила Новиківська <i>Повісті М. Пирогова на літературну бесіду як форму навчання словесності (період XIX століття)</i>	147
--	-----

Тетяна Овчаренко <i>Діяльність етнографів київського наукового осередку XIX століття у вивченні народно-педагогічних інституцій Поділля</i>	156
---	-----

Олена Фещенко <i>Народознавчі вивчення та розвитку педагогічного явища «екзаменів» в період другої половини XIX ст. – першої половини XX ст.</i>	165
--	-----

ПОПЕЧИТЕЛЬСЬКІ РАДИ ЯК ОРГАН ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті розкрито передумови створення попечительських рад та з'ясовано, що на початку XIX століття з'являється посада попечителя навчального округу, в обов'язки якого входили не тільки організаційні питання, а й контроль за адміністративно-господарською, навчально-методичною роботою керівників освітніх закладів. Досліджено основні напрямки роботи попечительських рад як органів державно-громадського управління навчальними закладами, проаналізовано їх нормативно-правову базу.

Ключові слова: попечитель, попечительська рада, середні навчальні заклади, навчальний округ, нормативно-правова база.

В статье раскрыты предпосылки создания попечительских советов и выяснено, что в начале XIX века появляется должность попечителя учебного округа, в обязанности которого входили вопросы не только организационные, но и вопросы контроля за административно-хозяйственной, учебно-методической работой руководителей учебных заведений. Исследованы основные направления работы попечительских советов как органов государственного-общественного контроля за учебными заведениями, проанализирована их нормативно-правовую базу.

Ключевые слова: попечитель, попечительский совет, средние учебные заведения, учебный округ, нормативно-правовая база.

The background of the trusteeship councils forming were defined and it was found that in the early nineteenth century there post school district trustee appeared, whose duties included not only organizational issues, but also control the administrative - economic, educational and methodical work of managers of educational institutions. The basic directions of trusteeship councils as state public governing body of educational establishments, analyzes their regulatory - legal basis. Trusteeship council considered and decided the case: administrative-abuse instituted officials and teachers; loss of property and instituted his return, on the treatment of individuals with complaints department instituted; purchase, lease, sell office buildings instituted; approving contracts and supply of goods and other specified expenses; training - opening new and closing existing state-owned and private educational institutions; review and analysis of textbooks; determining candidates for training at pedagogical courses, the purpose of their scholarships, their distribution in schools and

monitoring their progress, conduct examinations and issue certificates.

Key words: *trustee, trusteeship council, secondary schools, school district, regulatory - legal basis.*

Процес реформування національної системи освіти відбувається у складних умовах соціально-економічної кризи, що спонукає до вивчення проблем попечительства.

Аналіз літератури, у якій висвітлюється історія створення діяльності попечительських рад кінця XIX – початку XX століття, дав змогу виявити ряд досліджень, що розглядають означену проблему в контексті управління освітою, добродійності у розвитку освіти, з-поміж яких праці Л. Березівської [1], Л. Гаєвської [2], І. Гребцова [3], В. Корнієнко [4], І. Лікарчука [6], І. Леготіної [5], А. Нарядько [7], Н. Сейко [13] та ін. Однак у їх розвідках попечительські ради розглядаються лише дотично до основної досліджуваної ними проблеми.

Мета статті – проаналізувати діяльність попечительських рад, як органу державно-громадського управління навчальними закладами у другій половині XIX – на початку XX століття.

Офіційно, на державному рівні, попечительство з'являється на початку XIX століття зі створення у 1802 році Міністерства народної освіти. У постанові «Про створення училищ» у першому розділі «Попередні правила народної освіти» (24 січня 1803 року) у параграфах 14–31, присвячених університетам зазначалося, що виконавчий орган Міністерства народної освіти – Головне управління училищ складається з «попечителів університетів і їх округів з іншими членами, визначеними імператором» [11, с. 53]. Відповідно до вищезазначених правил, попечитель у своєму окрузі відповідав за поширення освіти, за відкриття нових училищ, їх благоустрій, за представлення міністру народної освіти для затвердження на посаду професорів університетів та директорів гімназій. Звітував про нові розпорядження по господарській чи навчальній частинах Міністерства народної освіти, звітував про витрачання коштів на утримання навчальних закладів [11, с. 54].

Упродовж 1803–1833 років центрами навчальних округів були університети, на які поряд з науковими і навчальними завданнями, покладалась і адміністративно-організаційні функції. У його обов'язки входив нагляд за точним виконанням підконтрольних навчальних закладів законодавчих і нормативних актів [9, с. 467].

У 1835 році управління вищою школою і народною освітою було розділено. Згідно з новим Положенням, прийнятим 25 червня 1835 року, навчальні округи університетам не підпорядковувались, були передані у підпорядкування Міністерства народної освіти. З цього моменту повна відповідальність за стан освіти в цих округах покладалася на попечителів, які уже не суміщали цю посаду з управлінням університетом. Тільки з

цього часу попечитель стає керівником усіх навчальних закладів округу. У завдання попечителів було здійснення контролю за діяльністю навчальних закладів. При попечителях створювалися попечительські ради та запроваджувалась посада окружних інспекторів, а також дирекції народних училищ, губернські і повітові училищні ради [15].

У кінці 50-х років XIX століття попечительство набуло особливо широкого розмаху. Так, було прийняте спеціальне Положення «Про ради при попечителях навчальних округів» (1860) [12, с. 472].

За новим положенням попечительська рада, під головуванням попечителя, складалася з постійних членів: помічника попечителя, ректора університету, а в Одесі – директора ліцею, інспектора казенних училищ і директора гімназії та дворянських інститутів. У містах, в попечительській раді, в якості консультантів навчальної частини, входили декани історико-філологічного та математичного факультетів і шість професорів з предметів словесності, давніх мов, історії, математики, природничої історії, педагогіки. Професори перших п'яти предметів обирались на дворічний термін. Крім того, запрошувались до попечительської ради учителі гімназій, коли по їхніх предметах відбувались екзамени «кандидатів-педагогів» [12, с. 475], або коли необхідні їх поради, як фахівців [12, с. 475].

Попечительські ради розглядали та вирішували справи: адміністративні – про зловживання училищних чиновників та учителів; про втрати училищного майна та його відшкодування; про звернення приватних осіб зі скаргами на училищне відомство; про купівлю, найм, продаж будівель училищного відомства; про затвердження контрактів і поставку товарів та інших визначених витрат; навчальні – відкриття нових і закриття існуючих казенних і приватних навчальних закладів; розгляд та аналіз навчальних посібників; визначення кандидатів на навчання на педагогічних курсах, призначення їм стипендій, розподіл їх по училищах та спостереження за їхніми успіхами, проведення іспитів та видача атестатів [12, с. 473].

Попечительські ради збирались в любий час, за потребою, за виключенням святкових днів і часу зимових та літніх ваканцій. Попечителю, як голові ради, належало два голоси. У випадках повторного голосування його більшості, ніяка справа не могла отримати остаточне рішення без затвердження Міністра народної освіти. Рішення ради, в формі протоколів, підписувалось усіма наявними членами і виконувалось за більшістю голосів. Попечителі складали звіти про стан навчальних закладів, збирали статистичні матеріали по їх діяльності [12, с. 474].

23 серпня 1860 року положенням Комітету Міністрів попечителям дозволено було самостійно вирішувати деякі дрібні адміністративні та господарські справи [11, с. 352].

Деякі рази законодавча база попечительських рад як соціального

інституту у вищих освітніх установах змінювалася. Залежно від політичних умов і подальшого вдосконалення освітньої системи були прийняті в 1863 і 1884 роках нові загальні статuti університетів, згідно яких попечителі мали право влаштовувати народні читання в губернських містах, з попередньої згоди губернаторів; вирішувати в середніх і нижчих навчальних закладах питання введення додаткових курсів, відповідно до місцевих потреб, поділ класів на відділи, представляти до нагород чиновників канцелярії попечителя, підбирати і призначати лікарів та інших медичних працівників для вчительських семінарій, жіночих гімназій і прогімназій, міських і повітових училищ, якщо витрати на ці потреби покривались власними коштами навчальних закладів, які перебували у розпорядженні попечителя [10, с. 3].

Крім того, у підпорядкуванні попечителя навчального округу знаходилися питання, пов'язані з підвищенням кваліфікації професорсько-викладацького і адміністративно-управлінського персоналу, їх відпустками, відрядження до університетів за кордоном та в межах країни [10, с. 4].

Відносно навчальної діяльності попечителю надавалося право, з попереднім обговоренням на раді для подальшого подання в Міністерство народної освіти питань складання планів та програм теоретичного і практичного викладання предметів, розподіл викладання та практичних занять по курсам та навчальним закладам, складання розкладу екзаменів, розгляд та обговорення річного звіту по навчальній частині, складання пропозицій про розподіл сум на навчальну частину закладів, про відкриття нових або закриття існуючих середніх та вищих навчальних закладів тощо [10, с. 122].

У цілому, на попечительську раду покладалися обов'язки щодо розгляду пропозицій про придбання або будівництво нових приміщень для навчальних закладів, спостереження за будівельними роботами, про винайдення додаткових коштів на поліпшення матеріально-технічної бази навчальних закладів, прийом плати за навчання учнів, пожертвування з різних джерел фінансування, складання щорічних кошторисів і звітів за всіма статтями управління і утримання навчальних закладів, спостереження за доцільним використанням коштів на утримання закладів; збереження майна, а також за точним веденням звітів, описів та інвентарів. Попечительська рада вирішувала поряд з господарськими кадрові питання: обрання і представлення на затвердження міністра народної освіти кандидатів на посади інспекторів і директорів, професорів і ад'юнктів, лекторів і викладачів університетів; розгляд представлень директорів про грошову винагороду службовців і про вищі оклади викладачам; розгляд отримання вчених звань викладачами університетів. Приймались рішення про вдосконалення і підвищення якості освітнього процесу, рекомендації до використання у навчальному процесі підручників, навчально-методичних посібників, надавались рекомендації публічним бібліотекам

губерній щодо придбання навчальної літератури. Також розглядалися питання про призначення стипендій, звільнення учнів від плати за навчання, подальше їх працевлаштування [10, с. 5].

З організаційних питань визначався регламент попечительської ради, який зводився до наступного: вона повинна була збиратися у міру потреби, але не менше одного разу в місяць, за винятком зимових і літніх сесій, визначених статутами навчальних закладів [10, с. 6].

Питання на раді повинні були вирішуватися більшістю голосів, в разі рівності голосів, вирішальним залишався голос голови ради – попечителя. Він мав право двох голосів. Члени, які не погоджувалися із загальним висновком повинні були подати в оригіналі до журналу, що представляється на вирішення Міністерства народної освіти [12, с. 474].

Про всі рішення ради Міністерство народної освіти повідомляв попечитель письмово. Довідки та попередні дані збирались секретарем ради. Якщо необхідно було вести переписку з особами іншого навчального округу, або іншого відомства, то така переписка здійснювалась від імені керівництва округу, за підписом помічника попечителя, а у випадках його відсутності – старшого члена ради [12, с. 475].

Голові і членам попечительської ради надавалося право регулярно відвідувати навчальні заклади округу. Свої розпорядження і зауваження голова і його члени висловлювати усно не мали права, вони повинні були виносити їх на розгляд ради з відповідним обговоренням і винесенням постанов. На попечителя, як голову попечительської ради, покладалися наступні обов'язки: призначення засідань ради і головування в них і контроль належного виконання їх рішень; представлення щорічних звітів міністрові. У разі хвороби або відсутності голови його обов'язки покладалися на одного з членів попечительської ради за вибором останнього [10, с. 6].

Попечитель навчального округу перебував у IV класі Табеля про ранги. Члени попечительської ради удостоювалися права носити формений одяг VI розряду Міністерства народної освіти, тим самим держава підтримувала їх високий статус. Попечителі навчальних округів мали звання сенатора, що прирівнювалось до звання попечителя чи почесного попечителя. Часто таке звання присвоювалось за значні пожертвування з благої метою. Звання статс-секретаря та почесного попечителя (в більшості випадків) присвоювались цивільним особам; звання сенатора – також могли мати і військові. Указані звання (крім статс-секретаря) присвоювались пожиттєво [14].

Проте, незважаючи на значні успіхи в організації та діяльності попечительств в освітній сфері, у 1917 році відбулись суттєві перетворення, які перекреслили набуті досягнення у цій справі. Постановами «Про скасування навчально-окружних управ» (1917), «Про

скасування попечителів навчальних округів і їх помічників, головних і окружних інспекторів та їх секретарів і помічників секретарів, а також попечительських рад і канцелярій при навчальних округах» (1918) були ліквідовані посади попечителів, а попечительські ради припиняють своє існування [8].

Отже, друга половина XIX – початок XX століття ознаменувався посиленою увагою до такої державно-громадської організації як попечительські ради. Започатковується посада попечителя навчального округу, в обов'язки якого входили не тільки організаційні питання, а й контроль за адміністративно-господарською роботою керівників освітніх установ та поширення народної освіти в окрузі. При попечителі створюється попечительська рада до справ якої належало безпосереднє піклування про освітні установи: відкриття і закриття, утримання і розпорядження майном, коштами, вдосконалення навчально-виховної роботи, призначення і звільнення професорсько-викладацького складу, керівників навчальних закладів, рекомендації до використання у навчальному процесі підручників і навчально-методичних посібників тощо.

Оскільки у своїй статті ми розкрили не всі аспекти досліджуваної проблеми, потребують вивчення питання діяльності попечительських рад середніх навчальних закладів, спільної діяльності попечительських та педагогічних рад, що й ми розглядатимемо в наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Гаєвська Л. Становлення державно – громадської системи управління освітою на місцевому рівні (80-ті роки XX – початок XXI ст.) / Л. Гаєвська. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 64 с.
3. Гребцова И. С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX – начало XX ст.): монография / И. С. Гребцова. – О. : Астропринт, 2009. – 504 с.
4. Корнієнко В. Н. Благодійність в освітянській галузі Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX століть) : автореф. дис. На здобуття наук.ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / В. М. Корнієнко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 19 с.
5. Леготина И. М. История становления социально-педагогической деятельности попечительских советов в Зауралье / Леготина Ирина Михайловна // Педагогическое образование в России. – 2010. – Вып. 1. – С. 13–17.
6. Лікарчук І. Піклувальні ради в загальноосвітніх закладах: перші уроки [Текст] / І. Лікарчук // Рідна школа. – 2004. – № 5. – С. 3–5.
7. Нарядько А. В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга

- половина XIX – початок XX століть): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нарядько Андрій Валерійович. – Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2002. – 222 арк.
8. Об упразднении учебно – окружных управлений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://biblio.narod.ru/gymnal/publicat/komitet-13.html>
  9. Полное собрание законов Российской Империи. – 1828. – Т. III. – № 1979. – С. 467.
  10. Полное собрание законов Российской Империи . – 1893. – Т. XI. – Ч. 1. – с. 394.
  11. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд. Министерства Народного Просвещения, 1902. – с. 456.
  12. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – Т. 3 (1855–1864). – СПб., 1865. – с. 472–475.
  13. Сейко Н. А. Добročинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): автореф. Дис. на здобуття д-ра пед. наук : 13.00.05 / Сейко Наталія Андріївна Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Б.в., 2009. – 44 с.
  14. Система титулов, чинов и званій в Российской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://biofile.ru/bio/37787.html>
  15. Создание учебных округов и их развитие в 1803–1835 годах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://ru.wikipedia.org/wiki>.